

Mål & Mæle · 2

11. årgang 1986

Vittigheder i flugten

De bedste vittigheder bliver til på stedet. Det er svært at genfortælle dem. De kan ikke kommes på dåse og tages frem ved en senere lejlighed, for man kan ikke tage situationen med. Men hvad er det sjove ved vittigheder i flugten? side 5.

Ordet er solgt

Det er faktisk ulovligt at bruge ordene *primus*, *jeep* og *ymer* offentligt på tryk uden at sætte et lille ® efter. De ord er nemlig solgt. Der sælges 4500 ord hvert år. Hvordan det går til, kan man læse side 13.

»Han holdt op med at drikke igen«

Det er én ting og ikke nødvendigvis det samme som »han holdt igen op med at drikke«. I det sidste tilfælde er det ikke første gang, han er holdt op. Det kan det godt være i det første. Forskellen kommer af, at *igen* kan betyde flere ting. Læs om igen side 20.

Aflædning på svensk

Vi har en uskreven aftale med sproget om, at vi ikke hører, hvordan ordene lyder, eller hvordan de er sat sammen. Men den aftale gælder ikke for svensk. Svensk er sproglig striptease for danskere. side 24.

Sprogligheder ... 2

Virkeligheden
i flugten 5

Kan man købe
et ord? 13

Farvel igen 20

Sprogets
hemmelighed ... 24

Forår og efterår .. 31

Når du ligger vågen med en trøstesløs hovedpine, og din sjælefred er bandlyst af angst, tænker jeg, at du kan hengive dig til et hvilket som helst sprog uden at misbruge det.

W.S. Gilbert (1836-1911)

SPROGLIGHeder

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Tøgeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

G-E-C GAD
Vimmelskafte 32
1161 Kbh. K.

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Kære Mål og Mæle, .
Jens Juhl Jensen vejledes blidt men bestemt i tre læserbreve i sidste nummer af M&M med hensyn til forskellen mellem EF og EØF, hvor han øjensynlig er kommet til at træde i spinaten. I sit svar benytter han et eksempel hentet fra kemien, idet han anfører at luftarterne CO og CO₂ »...hedder i dansk terminologi hhv. *kulilte* og *kultveilde*« - Og herved har han trådt i spinaten igen. De to luftarter hedder *carbonmonoxid* og *carbondioxid*. Man træffer undertiden betegnelserne *kulmonoxid* og *kuldioxid*, men betegnelsen -

ilte er stort set forsvundet fra dansk kemisk terminologi indenfor de sidste tredive år, og stavelsen *-tve-* forsvandt i 1906. At ordet *kulsyre* skulle være uheldigt ud fra en kemisk terminologisk synsvinkel kommer dernæst som en overraskelse. *Kulsyre* er det korrekte navn for den kemiske forbindelse H₂CO₃.

Det kan ikke forbyde at man stadig i dagligsproget kan træffe på forældede betegnelser, selv om disse forlængst er forladt af både fagfolk og andre der jævnligt har med kemi at gøre. Men det vækker nogen undren at se navne, der blev forladt for trekvart århundrede siden fremdraget som eksempler på »...en klar videnskabelig eller faglig terminologi.«

Et læserbrev er nok ikke stedet hvor man gør detaljeret rede for hvordan og hvorfor kemisk fagterminologi har ændret sig, men lad mig dog nævne at forbindelserne CuO og Fe₂O₃ før 1906 hed hhv. *kobberveilte* og *jernveilte*. Stavelsen *-tve-* har som det ses ikke noget med tallet 2 at gøre, og det er en af grundene til at kemikerne i hele dette århundrede energisk har bekæmpet netop navne som "*kultveilte*".

Steen Hammerum
H. C. Ørsted Institutet
København

! Med Steen Hammerums indsigelse er vi efterhånden nået et stykke væk fra Jens Juhl Jensens oprindelige artikel fra

10. årgang nr. 1. Men indsigelsen er interessant, fordi den så klart viser, hvor længe en videnskabelig sprogbrug er om at slå igennem, når dagligsproget har ord, der synes at dække det almindelige behov for præcisering.

Min på sin vis endnu unge kone er kemiingeniør (fra 1984), så derfor spurgte jeg hende, hvordan hun ville omtale CO₂ overfor mennesker uden særlig kemisk viden. »*Kultveilte*«, sagde hun uden at blinke. »Hvad er så *kulilte*«, spurgte jeg skarpt. »Det er *kulmonoxyd* eller CO«, kom det lige så prompte. Da både en yngre biolog og en biokemiker gav samme svar, gik jeg videre til håndbøgerne. I *Danmarks Natur 1-12* (Politikens forlag, 1972) bliver man henvist til *kultveilte*, hvis man slår op under *kuldioxyd*. *Karbondioxyd* findes ikke i registret (heller ikke i alternative stavemåder). Der er altså nok ikke tvivl om, hvad ordene *kulilte* og *kultveilte* betyder. Så Jens Juhl Jensen lader til at have ret i, at terminologien er klar, men om den også er "videnskabelig", må afhænge af, om man mener, at andre end fagfolk kan tale videnskabeligt.

Så er der problemet med *kulsyre*. Mine informanter mente alle, at det var H₂CO₃, altså noget der normalt er på væskeform. Men de nævnte også, at *kulsyre* ofte bliver brugt om lufttarten CO₂. Selv Paul Bergsøe, bruger betegnelsen "*kulsy-*

re" om både væsken og luftarten i *Kemi paa en anden Maade* (Hirschsprungs forlag, 1943, f.eks. side 281). Derfor kan "kulsyre" være tvetydigt sådan som Jens Juhl Jensen skriver; f.eks. hvis en lægmand taler med en kemiker.

Ændringer i videnskabelig terminologi sker ofte ved ændringer i hele det videnskabelige begrebssystem, som ordene er en del af. For lægfolk har kultveilte eller kuldioxyd måske først og fremmest noget at gøre med sodavand og med atmosfærens sammensætning. Lægfolk ser ikke kultveilte som en kemisk forbindelse med relation til andre forbindelser som f.eks. frit kul, ilt eller kulmonoxyd. Derfor spiller det ingen større rolle for lægfolk, når videnskabelige begreber gennemgår et systemskifte. Hvis *tve-* bliver til *di-* i én del af systemet, så får det kun indflydelse på andre dele af systemet for de mennesker, som tænker i systemet og ikke i de enkelte komponenter. Af den grund vil vi formodentlig fortsat bruge de ældre betegnelser i sammensatte ord som f.eks. *kulsyrepatroner* (CO₂) og *kulilteforgiftning* (CO) længe efter, at *kuldioxyd* og *kulmonoxyd* eventuelt er slået igennem i bredere kredse.

CE

? Sprogligheder

Hvad er den sproghistoriske grund til, at det hedder *retablere* og ikke *reetablere*? Hvornår er ordet dannet?

H. Barslund Nielsen
Randers

! Kære Barslund Nielsen.

Oprindeligt kommer anden del af ordet fra latin, hvor det hed *stabilire*, 'fastgøre'. På vulgærlatin og senere på fransk blev

der foran *st-*, *sp-* og *sc-* indskudt et *e-* mens *s-* faldt bort, fx latin: *scōla* ⇨ fransk: *école*, så det blev til fransk: *etablir*. På fransk er det så blevet sat sammen med *re-* som betyder 'igen'; men når to identiske vokaler støder sammen smelter de sammen - på fransk - så man får: *rétablir*, og det er det vi har lånt. Det latinske *stabilire* har vi også lånt uden om fransk i ordet *stabil*.

OT

? Kære Mål og Mæle.

Et par løse betragtninger i anledning af Erik Hansens artikel om regionalt sprog i Mål og Mæle nr. 4, 1984. Nærmere betegnet den sidste sætning i den konstruerede prøve på side 19, 2. spalte, 2. afsnit: *De smagte gode*. (Det er ganske vist længe siden - men alligevel).

Først forekom den mig helt skæv. Men så gav den anledning til nogle overvejelser. Man kan sige: *de smager i hvert fald gennemstegte*, og: *den smager meget sød*. Her står *smager* for sådan noget som "synes" eller "opleves som". Ligeså med de brune kager, der *smager gode*. Endvidere: de 5 sanseverber kan opdeles i 3 (se, høre og føle), der hentyder til "evner", der kun kan konstateres ved hjælp af stimuli - samt 2 (smage og lugte), der har det på samme måde, men desuden betegner "egenskaber". En hel del eksempler myldrer gennem mit hoved, men det er ikke helt så let at få system i det, heller ikke på baggrund af ovennævnte inddeling. Findes der arbejder om sanseverber, specielt nogle der systematiserer og derved giver mere forklaring end jeg i øjeblikket kan mobilisere? Jeg har jo bare lugtet til dem; de lugter interessante.

Mange hilsner,
Johs. Brønnum, Hvalsø.

! Tak for overvejelserne om sanseverber. De forekommer interessante. Sanseverberne kan på rent grammatisk grundlag defineres som de verber (udsagnsord) der kan forbindes med den grammatiske konstruktion der hedder akkusativ med infinitiv (navnemåde efter genstandsled). Hertil hører så især: *se, høre og mærke (føle)*: *Jeg så toget køre, vi hørte dronningen tale, hun mærkede vandet blive varmere.*

Man kan også møde konstruktionen ved: *opdage, skimte*, og ved *smage og lugte* kun hvis der står *kan* foran: *hun kunne lugte løgene stege på panden. De kunne smage chokoladen smelte på tungen.*

Sanseverberne som de således er defineret, kan forbindes med fire forskellige konstruktioner som alle har forskellig betydning: foruden akkusativ med infinitiv kan de forbindes med en almindelig *at*-sætning. Mens meningen med akkusativ med infinitiv er at man i samme tidsforløb sanser noget og forstår det samme, så betyder konstruktionerne med *at*-sætningerne at man på et øjeblik forstår noget (*at*-sætningen) på grundlag af en sansning, som kan være en sansning af noget andet på et andet tidspunkt: *vi hørte på folkets jubel at dronningen kom, vi så at toget var kørt, de mærkede at det trak op til regn.*

Sanseverberne kan for det tredje forbindes med et umiddelbart genstandsled: *de så lyset, de hørte lyde, hun følte smerte*. Og sanseverber kan for det fjerde forbindes middelbart. dvs. gennem et forholdsord (en præposition) med sin genstand: *de så på billedet, de hørte på talen, de lugtede til blomsterne og de smagte på madden.*

Forskellen på de to sidste konstruktioner er dels viljen, dels tiden: den umiddelbare konstruktion angiver det uvilkårlige, det man ikke kan lade være med at opfatte, og den middelbare konstruktion angiver det vilkårlige, det man gør med vilje; den umiddelbare konstruktion angiver det øjeblikkelige, mens den middelbare konstruktion angiver en proces over tid hvor der ikke tænkes på dens grænser.

Det er nu meget interessant at de to sidste sanseverber, *smage* og *lugte*, sjældent bruges ved akkusativ med infinitiv, *at-sætning*, og med umiddelbart genstandsled. De bruges hyppigst med det middelbare genstandsled. Det kunne tyde på at de betegner sanser af en anden art end de tre første. Hele vores forståelse af omverdenen er bundet til *se*, *høre* og *mærke*, mens de to sidste sanser ingen praktisk rolle spiller og ikke er forbundet med vores forståelse af verdenen.

Det samme fremgår af det forhold at de to sidste sanseverber også betegner egenskaber. Mens man ved de tre første sanseverber har forskellige ord for det de sansende mennesker (eller dyr) gør, og så den egenskab ved genstanden som personen sanser, så bruger man ved de to sidste de samme ord til begge tingene: *De så at det så blåt ud, de hørte at det lød smukt, de mærkede at det føltes glat*, men: *de lugtede på det at det lugtede godt og de smagte på det at det smagte godt*. (Læg mærke til at der også sker sammenblanding mellem de to forhold i *synes*: *æblerne synes gode, han synes at de er gode*.)

Dette er det system man kan opstille på rent sprogligt grundlag, og selv om det ikke afspejler hvordan fysiologien er i de forskellige sanser, så afspejler

disse forskelle at vi oplever vores sanser forskelligt, og at sansning og forståelse er to forskellige ting som ofte følges ad, men som kan skilles, specielt ved lugt og smag.

OT

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen, Ole Tøgeby
og Carsten Elbro

Lay-out: Bent Rohde

Tegninger: Anne M. Nielsen

Ekspedition:

G.E.C. Gad, Strøget

Dansk og Udenlandsk

Boghandel AS

Vimmelskaftet 32

1161 København K.

Telefon (01) 15 05 58

Giro 1 00 00 55

Tryk: Hans Jørgensens

Bogtrykkeri, København.

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 94,00, inklusive porto per årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Gads Boghandel. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Virkeligheden i flugten

I almindelig kommunikationslære beskrives kommunikationssituationen ofte med følgende model:

Den har selvfølgelig sine fordele, men den giver på væsentlige punkter et helt galt billede af hvad kommunikation er; tegningen lader nemlig ane at tekstens indhold, som kaldes MEDDELELSEN, er en 'ting' som man kommer ned i en 'beholder', som kaldes KANALEN, og dernæst 'bærer' fra AFSENDER til MODTAGER. Det er indholdet ikke, tekstens indhold er en begivenhed, en proces der forløber i tid, en situation med både afsender, modtager og tekstens udtryk, dvs. det sorte krimskrams på papiret eller luftsvingningerne i luften.

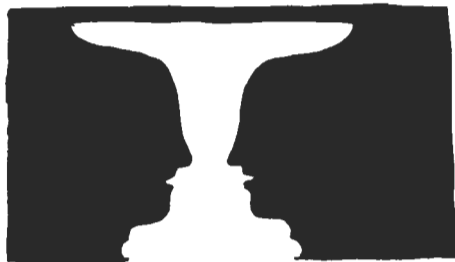
Vittigheder er en form for tekster hvor dette bliver helt tydeligt. Noget er nemlig kun en vittighed hvis der er en der har formuleret den for spøj, og en anden der ler ad den.

Vi har tidligere i Mål og Måle beskrevet vittigheder (10. årg. nr. 1), nærmere betegnet dem man kan kalde *dåsevittigheder*, dvs. vittigheder man ikke kender forfatteren til, men som man kan få på dåse og så servere for andre som en reserveafsender. I denne artikel skal jeg derfor ikke be-

skrive dåsevittigheder, men *vittigheder i flugten*, dvs. den slags vittigheder som opstår i situationen som et indfald hos en af de deltagende personer. Her vil jeg også omtale det man kalder *practical jokes*. Det er dåsevittigheder eller historier der for modtagerne er markeret som fantasi, men som for ofrene fremtræder som virkelighed som de indgår i - lige indtil pointen, således at DE gribes i flugten.

Figur og grund i dåsevittighederne

Om dåsevittigheder sagde jeg noget der i forkortet form kan beskrives således: En vittighed er først og fremmest et spil om hvad der er virkeligt og hvad der ikke er det: Al opfattelse er rekonstruktion af sammenhængen i det man opfatter; således er det med øjnene at se en ting, også i sanseindtrykkene at finde en figur på en (bag)grund som på det berømte billede:

Enten ser man vasen som FIGUREN, og så opfatter man ikke at der er andet på billedet. Eller også opfatter man at figuren er to ansigter der er vendt mod hinanden, mens det der før var en vase nu kun er GRUNDEN. Man kan ikke se vasen og ansigterne samtidig. Og man kan ikke lade være at se én af de to figurer. Dette eksempel er et klart vidnesbyrd om at meddelelsen ikke alene ligger i stregerne på papiret, men også altid ligger i det personen gør ved sansebilledet når hun eller han oplever det eller forstår det.

Præcis det samme sker der ved vittigheder - og ved alle andre tekster: modtageren kan ikke lade være med at søge en mening med teksten, en orden i stregerne, en sammenhæng mellem delene. Modtageren vil altid prøve at sætte teksten ind i en ramme af sund fornuft og finde noget som er "figuren" i teksten, mens alt det andet som også findes i teksten, alt det uudsagte, opfattes som grunden, som igen ikke opfattes som havende realitet. Tag et eksempel:

To mænd kom en dag ud af en bodega hvor de havde fået et par øl. Den ene var helt skallet, og lige da de kom ud af døren ramte en kæmpe fugleklat ham på issen. Den anden mand blev helt fortvivlet og blev ved med at spørge om der ikke var noget han kunne gøre:

-Kan jeg ikke hente noget toiletpapir?

-Nej, sagde den skallede mand, det er alt for sent, mågen er allerede ½ km borte.

Figuren i denne historie er 'klatten på mandens isse'. Men det er indlysende - men uudsagt - at der også må være 'en stor havmåge som har sluppet klatten'. Denne kendsgerning gør modtageren, der er klat-på-issen-

seer, af sig selv til grunden i historien, en baggrund som så at sige ingen realitet har i og for historien, på samme måde som ansigterne ikke har det for vaseseeren, og vasen ikke for ansigtsseeren.

Pointe og paradoks i dåsevittigheder

I historiens pointe: *Nej, det er alt for sent, mågen er allerede ½ km borte*, sker der så det at læseren tvinges til at opgive opfattelsen af at 'klatten på issen' er figuren der har realitet, og til at acceptere at 'fuglen som tabte klatten' er figuren i historien og det som altså har realitet i den fortalte verden.

Dette spil på virkelighed og forestilling er i sig selv indbagt i et andet spil på virkeligheden som består i at det altid ved vittigheder (og al skønlitteratur) er markeret at det der fortælles, ikke er en beskrivelse af de talendes virkelighed, men fantasi, digtning, noget man kunne tænke sig. Det kan ske på mange måder: vittighedsfortælleren kan fx sige: *-Kender du den med...*, eller: *-Nu skal du høre den sidste nye*, eller før teksten kan der stå *Novelle* eller *Roman*. Her i artiklen har jeg vist det ved at skrive *Tag et eksempel*: og så sætte vittigheden i kursiv. Denne meddelelse kan også ske med finere virkemidler, fx ved at historien fortælles på dialekt, eller ved tonefald og mimik.

Meddelelsens mening er i alle tilfælde: 'Dette er ikke virkelighed'. Problemet er nu: er selve denne meddelelse om at dette ikke er virkelighed, i sig selv en del af det som ikke er virkelighed? I så fald er det et paradoks, for hvis det ikke er virkeligt at det ikke er virkeligt, så er det jo virkeligt. Modtagerne ved altså ikke helt hvordan de skal forholde sig til det som fortælles.

I alle tilfælde må de acceptere at det som fortælles, hvis det har indre sammenhæng, så også udgør en form for virkelighed, omend blot i en mulig verden.

Når så i pointen denne tekstlige virkelighed som udgør figuren i historien, viser sig blot at være den uvirkelige baggrund for den virkelige figur, opstår der et endnu mere indviklet paradoks om hvad der virkelig er virkeligt. Vittigheder er således et spil på modtagernes virkelighedsopfattelse - og det kan de være fordi det, netop i den revolution der i pointen sker med verdensbilledet, bliver klart for modtagerne at virkelighedsopfattelsen ikke var en del af teksten, men noget som de selv mobiliserede for overhovedet at forstå teksten, og selv lagde ind i den. Det bliver også klart at 'virkelighed' er noget relativt. Ordene i historien er de samme, men de kan - som stregerne på billedet - enten opfattes som én figur eller som en anden, men ikke som dem begge samtidig, og så er det jo ikke til at vide hvad der virkeligt er virkeligt: virkeligheden eller tekstens virkelighed.

Vittigheder i flugten

Som det sidste bevis for at kommunikationsmodellen med kasserne er vildledende, kan det nævnes at vittigheder slet ikke er vittigheder så længe de er skrevet ned og ikke fortalt. Latteren kommer kun i den mundtlige situation, hvor modtageren ikke blot kommer igennem hvad der tidligere er beskrevet, men også forstår at afsenderen har haft den hensigt at det skal gå således og nu kontrollerer om det lykkes. Denne hensigt kommer lettere igennem i en situation ansigt til ansigt end gennem papir, for modtageren ved at afsenderen gennem papi-

ret ikke kan høre latteren, og så er der ikke nogen grund til at producere den.

Noget lignende gør sig gældende ved dåsevittigheder sammenlignet med vittigheder i flugten. Meget mere end af de hengemte dåsevittigheder bliver der leet af vittigheder som falder en af deltagerne ind i løbet af en samtale, og som rammer nogle ømme punkter i flugten. De virkelige vittigheder er flugt vittighederne. Her kommer et par eksempler; jeg genfortæller situationerne; det ligner dåsemad, men det er dybfrost:

1) Ved et kursus for blandet personale på et hospital diskuterer man hvilken rolle situationsfornemmelse hos personalet spiller. En portør resumerer diskussionen ved at sige:

- Det betyder at man skal stikke fingeren i jorden før man siger noget.

En anden portør falder ind: - jammen, så skal du jo ned i haven hver gang du siger noget!

LATTER.

En sygeplejerske: - Han kan jo have en urtepotte med op.

MERE LATTER.

En anden sygeplejerske: - Man må ikke have jord på stuerne.

Anden portør: - Det er derfor Johannes (første portør) altid har hue på.

BEHERSKET LATTER.

Overlægen: - Han kan bare stikke fingrene i ørerne.

OVERVÆLDENDE LATTER.

2) Ved en forhandling mellem universitetet og de bevilgende myndigheder i undervisningsministeriet siger prodekanen fra universitetet:

- Forpligtelse og ressourcer må følges ad.

Hvorpå lederen af den ministerielle delegation svarer: - Og omvendt!

BEHERSKET LET BITTER LAT- TER OGSÅ FRA UNIVERSITETS- FOLK.

3) *Ved et møde blandt universitetsfolk om sprogvidenskabelig forskning i Danmark, fortæller en deltager om et forskningsprojekt hvor man har undersøgt dialektforholdene i Hirtshals. Han siger:*

- Der er ikke nogen problemer med dialekter i Hirtshals fordi lærerne i meget høj grad - I MEGET HØJ GRAD - rekrutteres blandt vendelboer. Og det er iøvrigt også tilfældet i de hollandske kommuner hvor vi har de samme forhold.

En anden deltager i mødet, den eneste som er ingeniør og ikke en af sprogvidenskabsfolkene:

*- Der er de også vendelboer?
KÆMPELATTER.*

Som man kan se, er det ikke vittigheder jeg her fortæller, men optegnelser om historiske begivenheder som kan karakteriseres som situationer hvor der blev lavet vittigheder i flugten. Det er nu påfaldende ved disse historiske beretninger at de ikke er så morsomme, eller i det mindste at de er morsomme på en anden måde end regulære dåsevittigheder og virkelige flugtvittigheder. Hvad er nu grunden til at en beretning om en flugtvittighed ikke er en dåsevittighed? Og hvordan kan det være at der var så meget latter i situationen, uden at særlig megen smag derfra kan føres med over i referatet?

Virkeligheden i flugtvittigheder

Det ser ud til at mekanismen i flugtvittigheder er den samme som i dåsevittigheder, og at grunden til latteren i første omgang også er den samme.

Pointen i flugtvittigheden har præcis samme virkning som i dåsevittigheden: pointen bytter om på figur og grund og viser at emnet for den foregående samtale ikke var virkeligt men tvetydigt og ækvivokt. 1) handler således ikke (blot) om a) situationsfor-nemmelse, men også om b) hvem der har jord i hovedet; 2) handler i virkeligheden ikke (blot) om a) at universiteterne skal have flere bevillinger, men også b) om at de skal bestille noget mere, og 3) handler i virkeligheden ikke blot a) om sprogvidenskabens landvindinger, men også om b) lidt for selvbevidste sprogvidenskabsfolk.

Det er vigtigt at indse at b-meddelserne hele tiden har ligget udtalt i baggrunden af den for de fleste deltagere virkelige samtale om a-emnerne. Pointen, som er følgende replikker: 1) *Han kan bare stikke fingrene i ørerne,* 2) *Og omvendt!* 3) *Der er de også vendelboer?*, opfattes af alle deltagere som noget der er markeret som ikke-virkeligt, her især med stemmeføring og mimik, og det medfører det samme rammeparadoks som i dåsevittighederne.

Tilsammen skaber disse to paradokser så det mere indviklede paradoks om hvad der virkelig er virkeligt, men i flugtvittighederne er det så meget mere paradoksalt for deltagerne, fordi det ikke er den tekstlige virkelighed der er på spil, men deltagernes egen virkelighed - lige til dette sekund.

Kræfterne i situationen

Grunden til at referatet af den historiske begivenhed ikke er nær så morsom for læserne, ligger nok i det forhold at de kræfter der for deltagerne i situationen udtalt, men ef-

fektivt er bestemmende for hvad der sker, kun i meget fortyndet form kommer igennem referatet.

Jeg har med stillingsbetegnelserne antydnet at der i en diskussion under et kursus på et hospital hvor alle kategorier af ansatte deltager, er temmelig store problemer med hakkeorden og magtpyramide; har portører og rengøringsassistenter lov til at sige lige så meget som oversygeplejersker og overlæger? Hvem bestemmer hvilke beslutninger der skal tages? Det er et problem for deltagerne hvorledes de skal indordne sig i en ny hakkeorden, med en anden rækkefølge.

Vittigheder som de refererede i 1) (der er jo flere i samme referat) har alle som funktion at afprøve grænserne for en ny hakke- og verdensorden. Første portør betoner sin ret til at snakke med om hospitalets problemer ved den bevidst billedlig udtryksmåde. Anden portør markerer med sin replik at første portør ikke skal tro at han er noget. Første sygeplejerske spiller samme spil som første portør og anden sygeplejerske vil på præcis samme måde som anden portør fortælle hende at hun ikke skal stikke snuden for langt frem; hvorefter overlægen sætter tingene på deres gamle plads: dem med jord i hovedet skal ikke blande sig (de skal blande sig uden om ved at stikke fingrene i ørerne, som en af de tre berømte aber).

Det er karakteristisk for alle de tre refererede eksempler at der er stærke kræfter og vitale interesser på spil i de situationer der i flugten gribes i vittighederne. Som regel har vittighederne den funktion at vise at der bag den virkelighed som er emnet for samtalen i situationen, er en anden virkelighed, nemlig den virkelighed som udgøres

at samtaleparternes forhold til hinanden. Vittigheden vender op og ned på figur og grund og gør det virkelige uvirkeligt og det uvirkelige virkeligt. Og den baggrund som pludselig rykkes frem i forgrunden har næsten altid med magt, hakkeorden og dominans at gøre: hvem kan sætte hvem på plads - uden at gøre situationen mere belastende end den behøver at være - for det er jo stadig morsomt.

Latteren i situationen

Når sådanne vittigheder i situationerne vækker megen latter, er det ikke fordi der er vitale interesser forbundet med dem, interesser som er bestemmende, men udtalte og derfor i baggrunden som uvirkelige.

Når vittigheden - i modsætning til andre alvorlige udslag af hakkeorden: reprimander og udskæld - for deltagerne er morsomme, hænger det sammen med den midlertidige ophævelse, eller rettere fordobling eller tredobling der sker af virkeligheden. *Han kan jo bare stikke fingrene i ørerne* handler om tre forskellige ting som på en gang alle er virkelige og uvirkelige: a) hvor vigtigt det er for en portør med situationsfornemmelse i omgang med patienterne, b) hvem der er kloge og dumme, og c) hvem der scorer hvilke point i den øjeblikkelige situation og derved forandrer hakkeordenen.

Denne virkelighedsfordobling virker for alle de tilstedeværende som en enorm bevidsthedsudvidelse og derfor som noget meget tilfredsstillende. Også for dem der må affinde sig med at få den nederste plads i hakkeordenen, nemlig første portør. Det er jo nemlig også ham der har spillet op til det hele, og på sin vis har vist behov

for at få afklaret sin rolle i situationen og på hospitalet. Bevidsthedsudvidelse er det tilfredsstillende.

Latteren kommer af overraskelsen, den pludselige vending, at noget der tilsyneladende handler om det ene, i virkeligheden også handler om det andet, den positive skuffelse af forventninger om hvad der vil ske, fryden ved pludselig at opdage dobbeltbunden i virkeligheden.

Når dåsevittighederne for læserne nok forekommer morsommere end referatet af flugtvittighederne, skyldes det netop at jeg ikke har markeret før referatet af situationerne med flugtvittigheder, at der var tale om noget der ikke var sandt, en historie, fantasi. Tværtimod, jeg markerede at der nu var tale om en sand beretning om nogle virkelige begivenheder. Således er det ikke læsernes virkelighedssopfattelse der er på spil, men

kun virkeligheden for de personer der fortælles om.

Der er således ikke lagt op til at læserne skal identificere sig med personer og opleve hvad de oplever, kun at de skal følge med og forså hvad jeg vil med det. Dåsevittighederne er omvendt markeret som uvirkelige, men mulige, således at læserne kan identificere sig med personer og mobilisere de samme forventninger som personer i historien, fx de forventninger som den skallede mand har i historien om havmagen.

Practical jokes

En meget effektiv form for komik er den hvor en person fortæller en vittighed, markeret som fantasi, og så lader en af tilhørerne optræde inde i den, så fantasien omslutter virkeligheden. Det er det der kaldes practical joke. Her er et eksempel:

Den 2. portør fra kurset på hospitalet, fortalte ved middagen den næstsiste aften følgende historie: Jeg havde en drøm i nat, men jeg vågnede pludselig op. Jeg drømte at jeg var død og kom op til Sankt Peter. Jeg spurgte om jeg måtte komme ind og Sankt Peter sagde at jeg først skulle bestå nogle prøver.

- Kan du se den ø dernede?

- Ja, det er Bornholm.

- Kan du se den skov?

- Ja, det er Almindingen.

- Godt hvis du kan fælde den skov med en neglefil, så skal du nok komme ind.

Jeg for ned, og det lykkedes mig også at fælde den skov. Så kom jeg op til Sankt Peter igen og han sagde:

- Det var flot. Kan du se den ø?

- Ja, det er Sjælland.

- Kan du se den sø?

- Ja, det er Arresø.

- Hvis du kan tømme den med en teske, så kan du komme i himlen.

Jeg sprang ned - jeg var jo alligevel død - og det lykkedes mig faktisk at tømme hele Arresø med en teske. Da jeg så kom op til Sankt Peter 3. gang, sagde han:

- Nå, Morten, så mangler du kun én opgave, så skal du nok komme i himlen: Kan du se den bygning dernede?

- Ja, det er hospitalet.

- Godt, kan du se den mand? (og så pegede historiefortælleren på overlægen ved bordet)

- Ja, det er overlægen.

- Hvis du med ord kan få ham til at give snaps til frokosten i morgen, så kommer du i himlen.

Så stod det vist 2-1 til portørerne. Og vi fik alle sammen snaps til frokosten næste dag.

Til sidst et fortvivlet forsøg på at lave en practical joke med læserne:

„HVORNÅR MØDES VI TRE IGEN?“ (MACBETH)

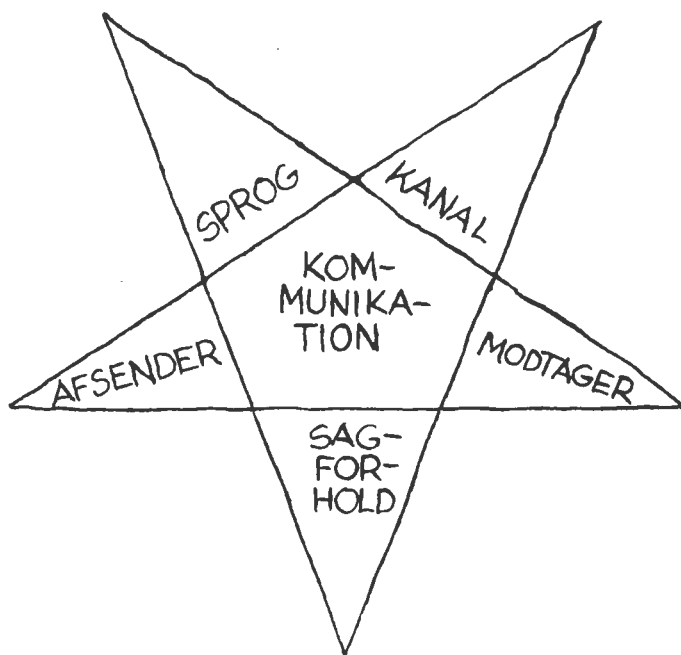
Kommunikationsmodellen

Som man kan forstå, kan man umuligt forklare dette spil om hakke- og verdensorden med en model som den med 'indholdet' i 'kassen' der 'bæres' fra 'afsender' til 'modtager'. Der skal en helt anderledes dynamisk kommunikationsmodel til at gøre rede for den slags ting. Kommunikation er noget der foregår i flugt, og man kan kun i særlige tilfælde ramme det i flugten. Derfor er indholdet eller meddelelsen ikke en ting, men en proces. Man kan ikke beskrive meddelelsen som en ting, man kan fastfryse et billede af den, men billedet er ikke bevægelsen;

man kan skyde kommunikationen ned i flugten, og så er der til gengæld intet tilbage af den. Dette billede af et moment i kommunikationen kan beskrive hvilke sider kommunikation består af, og det kunne fx være følgende:

Kommunikation består af situationer hvor mindst 5 faktorer har indflydelse samtidig på hvad der sker: afsenderen, modtageren, sagforholdet, kanalen og sproget. Hvor indflydelsen fra disse 5 faktorer skærer hinanden, der kan man få et glimt af hvad kommunikation er. Det hele kan tegnes som et pentagram således:

*Ole Togeby
f. 1947, lektor i dansk
sprog, Københavns Universitet.*

Kan man købe et ord?

Spørgsmålet kan måske lyde absurd, men ikke desto mindre er det helt relevant.

Svaret er ja.

I Danmark har ca. 100.000 ord i dag en ejer, der har eneret på en nærmere angivet brug af ét eller flere ord. Det er en ret, som ejerne har købt til markedsføringen af varer og tjenesteydelser, og ordene er blevet til navne på disse varer og tjenesteydelser. Man siger også om et ord, der er blevet købt, at ordet er et registreret varemærke.

Nogle af disse ord kan man finde i bl.a. Nudansk Ordbog. Det drejer sig fx om *primus*, *albyl* og *mærkat*.

Når et ord eller en sentens (fx ...*tør hvor andre tier, leverandør til det danske folk*) er blevet registreret som varemærke, er det ensbetydende med, at ingen andre end indehaveren må benytte det pågældende ord om den eller de varer, som ordet er registreret for.

Retningslinierne for denne ret til at købe ord er beskrevet i varemærkeloven af 1959: »Erhvervsdrivende kan opnå eneret til at benytte varemærker som særlige kendetegn for varer eller arbejds- og tjenesteydelser, de tilbyder i deres virksomhed (varemærkeret)«.

Et varemærke kan enten fremstå som figurmærke, dvs. et grafisk udformet logo, eller det kan fremstå som et ordmærke, dvs. et ord eller en sentens karakteriseret ved sin stavemåde og

udtale og ikke ved sin grafiske udformning.

Mærkat er købt

Når et ord er blevet registreret for en bestemt vare, har det altså samtidig fået en ejer.

Et eksempel er ordet *mærkat*, som i 1931 blev registreret for små, selvklebende mærker, der bruges til at sætte på fx breve. I princippet må ingen benytte det ord om små klistermærker uden at mene netop dem, der fremstilles hos firmaet Bording på Tagensvej i København. Firmaet skal så til gengæld hævde sin eneret til brugen af ordet ved at gøre indsigelse, såsnart nogen krænker ejendomsretten.

Hvis indehaveren undlader at gøre opmærksom på sin ret, så mister han den, og ordet bliver frit, så at sige.

Ejendomsretten til et ord registreret som varemærke er dog begrænset til én eller flere varer eller varegrupper. Derfor kan et kendt ord og fællesnavn som *mars* godt anvendes om både chokolade og fx sko, ligesom *mærkat* sagtens kan anvendes som navn på fx beklædning, hvis Bording vel at mærke ikke også har købt denne varegruppe med.

I varemærkeloven er varer og tjenesteydelser nemlig inddelt i varegrupper, og ansøgeren skal angive, hvilke varegrupper han ønsker sit ordmærke registreret for.

4500 ord registreres hvert år

I Danmark bliver der anmeldt ca. 7.000 varemærker til Patentdirektoratet hvert år. Heraf bliver de 4.500 registreret. Til sammenligning var tallene for 1968 ca. 5.000 anmeldte mærker og 3.500 registrerede. Der findes ingen statistik over, hvor mange af disse mærker der er ordmærker, men en undersøgelse, som jeg foretog i efteråret 85, viser, at ordmærkerne udgør ca. 39% af årets anmeldte varemærker.

Det er Patentdirektoratet, der afgør, om et varemærke kan registreres eller ej, og registreringen finder først sted, når bl.a. konkurrenterne har haft lejlighed til at gøre indsigelse.

Retten til et varemærke gælder ikke for tid og evighed. Den skal fornyes hvert tiende år, og en del mærker glider automatisk ud af Patentdirektoratets kartotek. Således slettes ca. 3.000 varemærker årligt, og i øjeblikket findes der i følge Patentdirektoratet ca. 100.000 registrerede varemærker.

Hvis man bruger tallet fra min undersøgelse, så svarer det til, at 39.000 af de 100.000 varemærker er ordmærker.

Enkelte er meget gamle. Det gælder *premier*, der blev registreret for knivsmedevare i januar 1894, *salamander*, der blev registreret for bl.a. kemiske produkter, håndværktøj, videnskabelige apparater og byggematerialer i 1895, og det gælder *viella*, der i 1897 blev registreret for vævede stoffer.

Få varenavne i ordbøgerne

I forhold til vort samlede ordforråd er det et meget stort antal ord, der således er registrerede som navne på varer og tjenesteydelser. (Nudansk

Ordbog indeholder til sammenligning 60-70.000 ord).

Imidlertid er der ikke så mange af de registrerede ordmærker, som har interesse for den almindelige sprogbruger, og kun få af dem har fundet vej til de gængse ordbøger.

En del af ordmærkerne er kendte ord brugt i en ny sammenhæng, fx *Børsen* om et dagblad. Ingen får i princippet lov til at registrere et ord, der er identisk med varen og beskriver den. Der er således ingen, der får lov til at kalde sine havregryn for *Havregryn* - med ret til at forbyde andre at bruge ordet.

Langt de fleste ordmærker består dog af nye ord, der afviger så meget fra vores danske sprogbrug, at de ikke vedkommer os som andet end det, de er - nemlig betegnelser for en ganske bestemt vare. Med mindre man har kendskab til varen, har navnet ikke interesse som ord betragtet.

Dette forhold kan fx aflæses af, at kun 33 sådanne registrerede varenavne er med i Dansk Sprognævns nye retskrivningsordbog, der udkommer i september-oktober 86.

Når ordene er kommet med i Retsskrivningsordbogen, er det netop udtryk for, at de er blevet relevante for den danske sprogbruger.

Det er ord som *antabus*, *bakelit*, *bladan*, *dralon*, *eternit*, *frisbee*, *mærkat*, *ylette* og *yoyo*. Alle er de ord, der oprindeligt var varenavne, men som efterhånden har udviklet sig til at blive mere end det. De har fået generisk værdi, dvs. de er blevet fællesnavne, og er hver især blevet til en betegnelse på en hel varegruppe.

Det kan også siges på den måde, at der her er tale om ord, der begyndte tilværelsen som navne uden reference til noget kendt, men som siden er ble-

vet til betegnelser for genstande, vi som almindelige sprogbrugere kender.

Blandt de vældig mange nye ord er der altså nogle, som har almen interesse.

Ordmærkerne dannes på tre måder

Ansøgerne til et ordmærke vælger at konstruere deres ord efter stort set tre principper:

1) Et ord, vi alle kender, fx *mars*, benyttes som navn på en vare, i dette tilfælde en blød karamelmasse overtrukket med chokolade.

2) En anden mulighed er, at et ord konstrueres af ukendt materiale, eller at det dannes tilsyneladende helt tilfældigt. Ordet har derfor intet egentligt indhold. Det gælder fx *Kodak* og *casal*. Det sidste er dannet på grundlag af navnet Carl-Axel Surtevall. *Casal* er registreret for gymnastik- og sportsartikler.

3) En tredje mulighed er, at et nyt ord konstrueres af kendt materiale. Det gælder fx *mærkat*, *multibox*, *reolet* og *bidetlet*. Ordene findes måske ikke i en almindelig ordbog, men de kan dannes af enhver dansk sprogbruger, fordi de følger vore regler for orddannelse.

I 1) og 2) er der oftest tale om navne, som ikke umiddelbart er beskrivende. I det første tilfælde kan det kendte ord dog indeholde kvaliteter, som overføres til varen, når varen

kobles sammen med den. Fx kan man forestille sig en margarine med navnet *solskin*. Det giver mulighed for visse positive associationer.

I 3), hvor ordmærket er dannet af kendt materiale, kombineret i et nyt ord, viser det sig ofte, at ordet bliver beskrivende for varens kvalitet og/eller egenskab. Ordmærket ligner derfor et fællesnavn og kan forveksles hermed.

Betyder det noget?

Nu kan man så spørge sig selv, om det har nogen betydning for den almindelige sprogbruger, om et ord er registreret eller ej.

I loven om varemærker står der i § 11: »Ved udgivelse af leksika, håndbøger, lærebøger eller lignende skrifter af fagligt indhold er forfatteren, udgiveren og forlæggeren på begæring af indehaveren af et registreret varemærke pligtig at påse, at dette ikke gengives uden angivelse af, at det er et registreret varemærke.«

I Nudansk Ordbog kan man se et eksempel på, hvordan ordbøger angiver, at der er tale om et varemærke under fx *primus*.

I Retskrivningsordbogen bliver varemærkerne i den nye udgave angivet med et ®, således som man også ser det på varer i forretningerne. Det kan diskuteres, om disse angivelser har nogen reklameværdi for ordenes ejer, men det skal jeg ikke komme nærmere ind på hér.

Jeg vil derimod give et eksempel på, hvilke konsekvenser registreringen kan få:

Mens loven om varemærker i 1959 endnu var under udarbejdelse, henstillede to danske firmaer til Dansk Sprognævn, at ordene *eternit* og *albyl* blev udeladt i fremtidige udgaver af

Retskrivningsordbogen med henvisning til, at ordene var registrerede varemærker.

Henstillingen blev fulgt. Og man undlod at bringe de to ord som fællesnavne i den følgende udgave. Klagen blev imidlertid anledning til, at Sprognævnet fik kendskab til den nye lov om varemærker, og nævnet sikrede sig mulighed for fremover at følge med i, hvilke ord der blev anmeldt som varemærker. På lige fod med andre interesserede kunne Sprognævnet herefter gøre indsigelse mod registrering af visse ordmærker. Især var man opmærksom på nydannelser af værdi for os alle, bl.a. *mærkat*. Ordet er et såkaldt teleskop-ord dannet af de to ord *mærke* og *plakat*.

I Sprognævnets årsberetning 1958/59 står der: »...visse orddannelser, brugt som ordmærker, efter deres form og indhold vil let blive opfattet som appellativer, hvorfor de efter arbejdsudvalgets skøn er uegnede til indregistrering«.

I løbet af 20 år, fra 1960 til 1980, har Sprognævnet gjort indsigelse i 197 tilfælde og har fået medhold i de 112. Patentdirektoratet har i disse tilfælde taget nævnets oplysninger til efterretning og har afvist at registrere varemærket.

Der er dog blandt de resterende 85 tilfælde, hvor indsigelsen altså ikke blev taget til følge, flere eksempler på dannelser, som er beskrivende og som derfor let vil blive opfattet som fællesnavne. Argumentet for ikke at tage en indsigelse fra Sprognævnet til følge er fx, at et firma har vundet hævde på et bestemt ord.

Jeg kender ingen eksempler på, at registrerede varenavne er angivet som sådanne i aviser eller i litteraturen.

Men hvis reglerne skulle overholdes, så skulle ord som *primus*, *albyl*, *mærkat*, *jeep*, *genpapir*, *eternit*, *maizena*, *ylette* og *ymer* have et R i bolle stående efter navnet.

ETERNIT

Ylette

AMC/JEEP

Man kan sagtens forestille sig disse ord brugt som fællesnavne i bøger eller avisartikler, fordi det er så almindelige ord, men det er straks sværere at forestille sig dem anført som varemærker. Det ville se lidt underligt ud midt i en avisartikel. Den almindelige praksis er altså i princippet ikke lovlig.

I udkastet til loven om varemærker kommer man dog ud over problemet ved at betragte det som en fejl, når dagspressen benytter ordmærker, som om de var fællesnavne. Det hedder, at man ikke hér kan finde argument for, at der er tale om et fællesnavn. Manglende indsigelse fra ejeren af navnet medfører således ikke i disse tilfælde, at han mister sin eneret til brugen af ordet.

Hvorfor vil de have eneret?

Ejeren af et ordmærke har vel ikke noget imod, at almindelige sprogbrugere anvender hans ord. Han ville måske tværtimod være helt taknemmelig, hvis han var sikker på, at det netop var hans vare, der blev hentydet til.

Derimod er ejeren bekymret for, om hans konkurrent skulle indhente belæg for, at det pågældende ordmærke er et fællesnavn og herefter benytte ordmærket til at karakterisere sin vare i samme varegruppe med.

Den opfinder eller producent, der har bragt noget helt nyt på markedet og samtidig har valgt et navn, der ikke er beskrivende, kommer uforskyldt i den situation, at hans egenavn bliver et fællesnavn. Hans varenavn vil blive benyttet af kunderne som betegnelse for varearten, fordi der ikke eksisterer andre muligheder. Eksempler er *bakelit*, dannet af navnet *Bakelite*, og *cellofan* af *Cellophane*.

Følgende er et eksempel på, at en ejers problemer også kan være selvforskyldt:

Da Dansk Sprognævn gjorde indsigelse mod *borrebånd*, *borrelås*, *burrebånd* og *burretape* (alle ord anmeldt af samme firma for samme vare), skete det med henvisning til, at ordet »bruges om et bånd med kunstige burrer på til at hæfte stof sammen med.« Ordene *burrelukke* og *burretape* bruges om samme vare. Da denne minder en del om en lynlås og undertiden ligefrem kaldes sådan, er det nærliggende også at betegne den som en *burrelås*. Ordet *burre* ses ofte stavet som *borre*, så det særpræg, som varemærkeloven §13 stk. 1 kræver, kan ikke opnås ved at skrive *borre* i stedet for *burre*.

Imidlertid blev det til Sprognævnet oplyst, at firmaet havde vundet hævde på navnet, og som de eneste havde markedsført det i Danmark siden 1957. Nævnet trak herefter sin indsigelse tilbage.

Her er et eksempel på en ny vareart, som får et beskrivende navn dannet af kendt materiale. Ud fra en almen sproglig betragtning burde ord-

mærket ikke kunne registreres som navn, men det ses her, at argumentet om hævde spiller en afgørende rolle ved Patentdirektoratets bedømmelse.

Registreringstidende

Det er Patentdirektoratet, der administrerer loven om varemærker og registrerer mærkerne og deres tilhørsforhold. Hver uge udgiver direktoratet et blad med anmeldte varemærker.

Enhver kan inden for en tidsfrist på 2 måneder efter offentliggørelsen i Registreringstidende gøre indsigelse mod registreringen. Sprognævnet er den instans som på befolkningens vegne arbejder for, at ingen fællesnavne bliver til egennavne med eneret på brug.

Når Sprognævnet gør indsigelser holder det sig til en bekendtgørelse til loven om varemærker, hvori der står, at et ordmærke skal have fornødent særpræg.

Ord, der »udelukkende eller med kun mindre væsentlige ændringer eller tilføjelser angiver varens art, beskaffenhed, mængde, anvendelse, pris eller oprindelse eller tidspunktet for dens fremstilling, skal ikke i sig selv anses for at have fornødent særpræg«.

Ordmærket må altså ikke være beskrivende, og det hjælper ikke at ændre lidt på stavemåden (sodavand til zoodavand) eller at bruge ord fra et fremmedsprog, hvis betydning anses for kendt.

I efteråret '85 gennemgik jeg 20 numre af Registreringstidende. Der var i alt 1052 ord, hvoraf jeg så nærmere på ord begyndende med a, b og c. Det var i alt 190 ord. Heraf var langt de fleste udenlandske ord, og 80 af dem var ikke umiddelbart forståelige for almindelige danske sprogbrugere.

På den baggrund kan de derfor siges at have fornødent særpræg. Imidlertid kan man finde en del af ordmærkerne i engelske, tyske, franske eller latinske ordbøger. Og det viser sig, at de som hovedregel beskriver den vare, de er navn på. De er ganske vist ikke interessante for os som almindelige danske sprogbrugere, men alligevel må man sige, at der er tale om brud på reglerne om, at ordmærket ikke må beskrive den vare, det er navn på.

Eksempler fra undersøgelsen:

Armourflex er en engelsk sammensætning. Førsteleddet betyder 'rustning', 'panser' men det kan også være et verbum og betyder så 'at pansre'. Ordet er anmeldt for linoleum og andet fleksibelt belægningsmateriale til eksisterende gulve. Det må derfor siges at være beskrivende.

Carely er engelsk og betyder 'forsigtigt'. Ordet er anmeldt for vaske-midler og midler til at rense tøj med. Det må også siges at være beskrivende.

Classiflux er en engelsk sammensætning, men vi kunne godt lave et tilsvarende dansk ord: *klassifluks*. Ordet er anmeldt for apparater, der kan dele og genvinde faste partikler i væsker. Altså apparater, der bl.a. kan klassificere genstande.

etiketto

For de ord, som ikke kunne findes i udenlandske ordbøger, gjaldt det, at mange var dannet af initialerne i firmanavnet, fx *crit*, der er dannet af begyndelsesbogstaverne i følgende: Centre de Recherches Industrielles et Techniques. Ordmærkerne kan også være en kombination af et firmanavn og et kendt led, fx *Baystabil*, der er dannet af navnet på det tyske firma *Bay* og tillægsordet *stabil*.

Sprognævnet beskytter vore fællesnavne

I Sprognævnets årsberetninger nævnes alle de tilfælde, hvor der fra nævnets side er gjort indsigelse mod registrering af ordmærker. Jeg har set nærmere på årsberetningerne fra 1960 - 1980, hvor der som nævnt er gjort indsigelse i 197 tilfælde. Listen over disse 197 ord adskiller sig afgørende fra de ord, man finder i Registreringstidende. Ordene i denne liste er meget mere interessante og vedkommende - for vedkommende til at blive registreret som navne.

Her er et udpluk: *additionskøkkenet*, *ad libitum*, *aktieliv*, *baby-pusler*, *bidetlet*, *biometrica*, *bluette*, *bo-bil*, *celluplast*, *drømmekøkkenet*, *flexi-oven*, *flex-tid*, *gulder*, *hotburgers*, *interdens*, *kalorilet*, *kombikursus*, *kombikurser*, *milieu-lampen*, *miljøhuse*, *sampak*, *snudestrammer*, *zoodavand*. Ordene er ønsket registreret som navne på varer, og man har gode chancer for at gætte rigtigt på, hvilke det drejer sig om. Således ønskes *additionskøkkenet* registreret for køkkener i moduler, *ad libitum* for vin og spiritus, *aktieliv* for alle varegrupper og tjenesteydelser, *babypusler* for pusleborde, *bidetlet* for sanitetsinstallationer, osv. Løsningen findes som nævnt i Sprognævnets årsberetninger.

Blandt de 197 ord er kun 37 udenlandske, og disse er oven i købet for størstedelens vedkommende ord, som vist alle danskere forstår, fx *baby* i *baby-pusler*.

Sprognævnet har altså gjort indsigelse i netop de tilfælde, hvor der er tale om beskrivende ordmærker, som kan forveksles med fællesnavne - ord, som vi alle bør have fri adgang til at benytte. Om der er gjort indsigelse i alle relevante tilfælde, kan man selvfølgelig ikke afgøre på anden måde end ved at sætte sig med Registreringstidende og gennemgå samtlige ordmærker.

Det skal her nævnes, at der ikke var gjort indsigelse imod nogen af de 1052 ordmærker, som jeg undersøgte i de 20 årgange af Registreringstidende.

Her var der efter min mening og fornemmelse tale om ord, der er helt uinteressante for den almindelige danske sprogbruger.

Til slut kan det konkluderes, at nok kan man købe ord her til lands, men man får som hovedregel ikke lov til at købe af vores fælles ejendom: fællesnavnene. Der er enkelte smuttere imellem. Det er tilfælde, hvor Patentdirektoratet ikke har taget indsigelser til følge, og hvor der fx har været argumenteret med, at et firma havde vundet hævde på et ord. En del af disse ord kan findes i den nye Retskrivningsordbog anført som registrerede ordmærker.

Ingrid Sørensen, f. 1954
Stud.mag. v. Københavns Universitet
P. t. informationsmedarbejder i
Den Danske Bank

Farvel igen!

To mennesker sidder og snakker, og da de er færdige, rejser den ene sig og siger: "Farvel igen!". Der er nogle der studser over dette *igen*, for fyren har jo ikke sagt farvel før, hvordan kan det så give mening at sige *farvel igen*?

Hvis dette *igen* lyder mærkeligt, lyder det så også mærkeligt her: "Lise kom ind på mit kontor for at fortælle mig om mødet i går, men allerede efter 2 minutter rejste hun sig, sagde farvel og gik sin vej *igen*". Dette *igen* er vistnok ikke spor mærkeligt - selv om Lise jo ikke var gået sin vej før. Vi kan også sige: "Efter 2 minutter rejste hun sig *igen* og gik", selv om hun kun har sat sig og ikke rejst sig før!

Repetition

Det ser ud til at *igen* kan bruges til forskelligt - eller at ordet har forskellige betydninger.

Den mest almindelige betydning af *igen* er 'en gang til'. Nu regner det *igen* betyder at det er mindst anden gang det regner inden for den tid vi taler om eller interesserer os for nu. De fleste gange *igen* optræder, er det i skikkelse af dette repetitions-*igen*: *der er igen brev fra skattevæsenet - nu slår naboen græs igen - var I i teatret i aftes igen? - jeg ringede igen til sekretæren.*

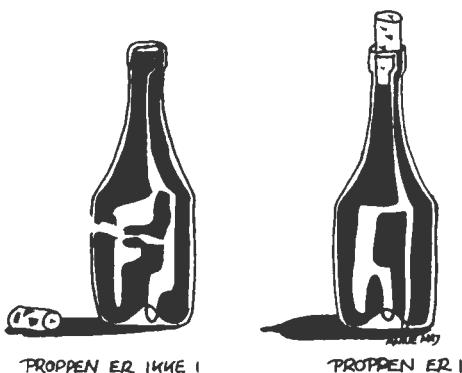
Restitution

"Jens trak flasken op og skænkede sig et glas; så satte han proppen i *igen* og stillede flasken væk." Dette kan ikke

være et repetitions-*igen*, for Jens har netop ikke sat den prop i en gang tidligere.

Det vi har her, er et restitutions-*igen*, et genopretnings-*igen*, og det hænger således sammen: Udtrykket *han satte proppen i* fortæller om en overgang fra én tilstand til en anden: først var proppen ikke i (starttilstand), men senere er den i (sluttilstand).

Det som *igen* betyder i *han satte proppen i igen*, er at sluttilstanden (proppen i) har rådet en gang tidligere; starttilstanden er altså genoprettet, restitueret efter en mellemtilstand, hvor proppen ikke var i. Schematisk kan man stille det op på denne måde:

PROPPEN ER KOMMET I IGEN

Dette *igen*, som fortæller at slutttilstanden er en gentagelse af starttilstanden, optræder altså i udtryk der beskriver en overgang fra en tilstand til en anden. *Efter et par minutter rejste hun sig igen* betyder 'først stod hun op, så satte hun sig ned, og så stod hun op igen'. Og *han reparerede sin cykel igen* betyder 'først var cyklen i orden, så var den i uorden, og til sidst var den i orden igen'.

På samme måde: *jeg faldt i søvn, og da jeg vågnede igen, var solen stået op - kom lige ind, og luk døren igen - du bliver nødt til at klæde dig på igen, gæsterne er ikke gået - da Ole endelig dukkede op igen, var der ikke mere mad - sluk lyset igen, det var hyggeliger før - du må godt låne køreplanen, men du skal aflevere den igen*.

Og det er her vi har *farvel igen*. "Jeg siger farvel" eller bare "farvel" betyder det samme som "nu går jeg"; og når vi med et *restitutions-igen* kan sige *nu går jeg igen*, så kan vi også sige *farvel igen*!

I øvrigt har vi også forskellen mellem repetition og restitution i sammensatte ord med *gen-*: *gensyn*, *genbrug(e)*, *genvalg*, *genvælge* og *genfortælle* er repetitionsord, mens *genoplive*, *genforene*, *genforening* og *genopstå* er restitutionsord.

Flertydighed

Selvfølgelig er der ikke langt fra et *repetitions-igen* til et *restitutions-igen*. Det første fortæller at det hele er sket før: *de skændes igen*, det andet fortæller at slutttilstanden har rådet før: *hun lukkede vinduet op igen*.

Derfor er udtryk med *restitutions-igen* i princippet flertydige. *Hun lukkede vinduet op igen* kan enten betyde at hun åbnede vinduet, så det var åbent ligesom før (*restitution*), eller at hun åbnede vinduet som hun havde gjort det mange gange tidligere (*repetition*).

Normalt vil situation og sammenhæng klart vise hvad det drejer sig om, så det er kun i teorien at *så siger jeg farvel igen* er til at misforstå. Men hvis man vil være helt sikker, kan man i stedet for *igen* sige *engang til* eller *endnu engang*, for disse ord kan kun bruges om repetition: *så siger jeg farvel en gang til* må dreje sig om en der har sagt farvel og er gået, men så er han kommet tilbage efter sine handsker, som han havde glemt, og derfor må han sige farvel endnu engang. Og prøv at sammenligne *du skal aflevere bogen igen* med *du skal aflevere bogen engang til*.

Men der er endnu en raffineret forskel mellem *repetitions-igen* og *restitutions-igen*, og det er noget med ordstillingen. Et *igen* kan stå to steder i en sætning, nemlig lige efter grundledet (*nu er jeg igen blevet forkølet*), eller langt tilbage i sætningen (*nu er jeg blevet forkølet igen*).

Der er imidlertid den forskel at *repetitions-igen* kan stå på begge pladser, mens *restitution-igen* kun kan stå langt tilbage. Det vil sige at *hun er rejst igen* har begge betydningerne, nemlig dels 'hun er rejst endnu en-

gang' (rep.), eller 'hun er væk' (rest.); men *hun er igen rejst* har kun repetitionsbetydning. Denne forskel har vi dog kun i hovedsætninger; i bisætningerne kan begge *igen*'erne have begge placeringer: *jeg kom først hjem, da hun igen var rejst* har således både repetitions- og restitutionsbetydning, og det gælder også *jeg kom først hjem, da hun var rejst igen*.

Situationen

Igen bruges altså til at fortælle at noget der sker nu, er sket før, eller at en tilstand der har rådet før, nu råder igen: *Lise har igen fået tvillinger - karensdagen bliver afskaffet igen*.

Men hvordan kan man så i fuldt alvor sige *nu regner det* eller *klokken er 10 - uden igen*?

Det hænger sammen med at *igen* bruges om gentagelser inden for den situation de talende mener de befinder sig i. *Nu regner det* betyder at det ikke har været regnvejr før i vores situation, som regel dagen i dag. Og modsat, *nu regner det igen* betyder at det er mindst anden gang i situationen. Normalt ville man ikke bruge *igen*, hvis sidste gang var i forgårs, men hvor lang tid situationen strækker sig over, kan man ikke sige. Hvis vi fx taler om vejret i en længere periode, så er den vores situation: *vi har*

ikke fået regn i 4 måneder (el. 4 år), men nu regner det heldigvis igen.

En gæst der lige er ankommet og måske har overnattet en enkelt gang, kan sige *jeg rejser igen her til morgen*. Men det er sværere at tænke sig replikken hvis det drejer sig om en der har boet i landet de sidste 4 år og nu har besluttet sig til at rejse. På den anden side kan man udtrykkelig gøre de sidste 4 år til situationen, og så passer det med *igen*: *jeg har boet her siden 1982, men nu rejser jeg igen*.

Men alt i alt bruges *igen* især når det drejer sig om gentagelser med korte mellemrum. Læg fx mærke til brugen af *farvel* og *farvel igen* mellem kunde og ekspedient. Efter en normal handel i en butik er det *farvel* (el. *hej*); hvis det er en lynhurtig ekspedition eller en konstatering af at det har vi desværre ikke, så er det meget tit *farvel igen* (el. *hej igen*).

Tilbage og igen

Jeg har ikke været inde på det *igen* vi har i *der er kun et par uger igen* eller *vi har kun 15 km igen*. Her bliver det nødvendigt at se lidt på ordet *tilbage*.

Tilbage ligner betydningsmæssigt restitutions-*igen* en del ved at kunne fortælle om start-, mellem- og sluttilstand. *Han rejste tilbage til Randers* indebærer netop de tre tilstande (1) han er i Randers, (2) han er ikke i Randers, (3) han er i Randers. Start- og sluttilstand er de samme, som ved *igen*. *Tilbage* er altså et restitutionsord.

En lidt anden betydning har vi når det ikke drejer sig om overgange fra en tilstand til en anden. *Han blev tilbage i Randers* betyder at start- og sluttilstand falder sammen, der er ingen mellemtilstand og altså heller in-

gen overgang. Man bruger sådan en sætning når man vil fortælle at der var andre der *ikke* blev i Randers, men forsvandt.

På samme måde i *der er 100 kr. tilbage* og *vi har ½ flaske snaps tilbage*: der har hele tiden været 100 kr., både ved start og slut, men af de 600 kr. vi havde til at begynde med, er de 500 nu borte; og vi har hele tiden haft ½ flaske snaps, selv om den anden halvdel desværre er forsvundet.

I disse forbindelser kan *tilbage* udskiftes med et *igen*, som måske kan

virke en anelse gammeldags: *der er 100 kr. igen* - *vi har ½ flaske snaps igen* - *der er en uge af ferien igen* - *de havde det værste igen*.

Denne brug af *tilbage* og *igen* kunne man kalde "residual", dvs. tilbageblivende. Vi får således både et repetitions-*igen*, et restitutions-*igen* og et residual-*igen*.

Og alligevel er der mange betydninger af *igen* igen. Tænk bare på *du skal have penge igen* - *hold lidt igen* - *du skal ikke svare igen* - *hov, det var nu så voldsomt igen*.

Igen er et meget alsidigt lille ord.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Sprogets hemmelighed

En sprogpsykologisk vejledning i at få udbytte af at beskæftige sig med de nordiske nabosprog.

Den der ingen fremmede sprog kender kender ikke sit eget.

Goethe

Det er velkendt for modersmålslærere i Skandinavien at det er svært at få eleverne - og i grunden også lærerne! - til at interessere sig for de andre nordiske sprog. Et spændende litteraturværk på et nabosprog kan man til nød skaffe pædagogisk ørenlyd for, men interessen for selve det sproglige er minimal. Dette er ikke tilfældigt.

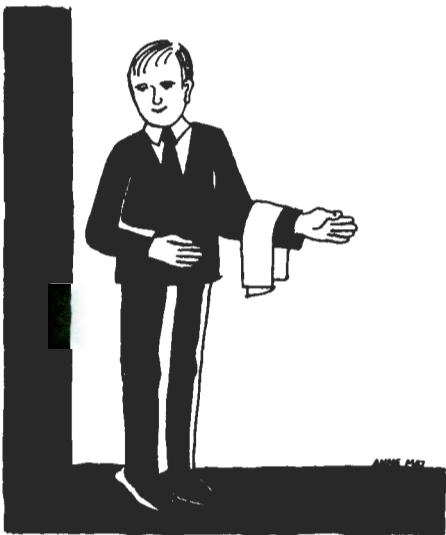
Sprogpsykologisk set er det faktisk uhyre rimeligt og naturligt at det står småt til med lysten til at give sig i kast med nabosprogene (politisk anskuelse - jf. skandinavisme - kan selvfølgelig på et andet plan påvirke dette). Denne elevernes ugidelighed kan man beklage og modvirke på forskellig vis, men man kan også anskue fænomenet på en mere accepterende og forstående måde. For rent logisk er der jo ved dette pædagogiske problem fremstået et særskilt, sprogligt emne: nemlig MODSTANDEN MOD AT LÆRE NABOSPROG - og den kan man jo så tage op som udgangspunkt i undervisningen.

Sproglig striptease

Denne modstand er nemlig ikke blot et overfladisk fænomen men hænger tæt sammen med sprogets væsen. Den kan derfor bruges som indgang til en dybere forståelse af sprogets virkemå-

de. Sagen er at i danskerens oplevelse af svensk - og i svenskerens oplevelse af dansk - AFSLØRES SPROGETS HEMMELIGHEDER. Når danskere ser på svensk, bliver sproget nådesløst gennemskuet og helt skandaløst blottet. Vi behøver ikke at aflokke og aflure sproget dets hemmeligheder, sådan som vi gør det når det er dansk vi beskæftiger os med, for på svensk springer de lige i øjnene på os.

Så lad os gøre dette, lad os indstille os på lidt sproglig strip-tease. Og altså ikke for bedre at kunne forstå det svenske sprog og det svenske folk, men helt sprog-egoistisk for bedre at forstå dansk og sprogets mekanisme i det hele taget.

Sprogets hemmelighed er simpelt-hen sproget selv! "Sproget *vil* over-ses", siger den danske sprogforsker Louis Hjelmslev. For at sproget skal kunne fungere må det virke i opmærksomhedens yderkant. Sproget er i sin natur LAVBEVIDST, det er derfor det så at sige stritter imod når vi vil studere det, løfte det op i bevidstheden. De fleste andre fag har ikke disse problemer. Månen har fx ikke noget imod at blive bemærket, den er ophøjet ligeglad. Men sproget ønsker at virke i al ubemærkethed. Når vi i dagligkommunikationen hæfter os ved sproget er det sædvanligvis tegn på at kommunikationen bryder sammen: dialektale former, sprogfejl, stilistiske klodsetheder osv. Sprogets virkemåde er som den perfekte tjeners - at fungere gnidningsfrit uden at påkalde sig opmærksomhed. (En fast undtagelse er digterisk sprogbrug, som generelt har forhøjet sprogopmærksomhed).

Men hvad sker der når vi danskere hører svensk? Ja så kan vi jo ikke lade være med at opleve lydene. Vi synes svensk lyder mærkeligt/fjøllet/idiotisk/charmerende - og det vil jo ihvertfald sige at DET LYDER. Vi kan godt nogenlunde følge med i hvad ordene betyder, men hele tiden er vi samtidig klar over at de er lyde.

Kontrakten

I danskerens oplevelse af svensk bryder den første af sprogets to grundhemmeligheder, det som jeg vil kalde DEN FONETISKE FORTRÆNGNING. Sproget består jo af lyde, men det prøver af al magt at få os til at se bort herfra. Og det lykkes, fortrængningen virker. Nærmest uden at være klar over det går vi ind på denne

SPROG-KONTRAKT. Vi hører ikke lyde når nogen taler, vi hører betydning, vi hører hvad de mener.

Sprogkontakten er den aftale der er mellem os og sproget. Punkt 1 i denne kontrakt er den fonetiske fortrængning: vi accepterer at lade som om lydene ikke er der, at lade være med at opleve dem og kun hæfte os ved betydningen. Til gengæld lover sproget os at stille sig til rådighed som effektivt kommunikationsmiddel. Og det fungerer som sagt for det meste. Ordspil fx bryder kontrakten - og fremkalder som andre tabu-brud forargelse eller latter.

Den anden af sprogets hemmeligheder, punkt 2 i kontrakten, er DEN BETYDNINGSMÆSSIGE FORTRÆNGNING. For næppe har vi accepteret at vi - når vi fx hører lyd-rækken *k-a-n-i-n* - ser bort fra lydene og ene og alene oplever en betydning, nemlig en forestilling om et bestemt dyr, ja næppe har vi gjort det før sproget går et skridt videre og kræver at vi i visse situationer endog ser bort fra dette. For når vi hører ordet *forsøgskanin* er det ikke meningen - ifølge kontrakten - at vi skal opleve betydningen 'kanin', nej vi skal opleve et menneske eller et dyr der bliver brugt til videnskabelige eksperimenter. Og det gør vi. Også denne fortrængning virker det meste af tiden. Men den kan også bryde. Sætningen *Aber er dårlige forsøgskaniner* kan godt virke lidt underlig fordi ordene *Aber* og *kaniner* ligesom støder sammen (det er det fænomen der kaldes KATAKRESE i den klassiske stilistik).

Også denne sprogets 2. hemmelighed, den betydningsmæssige fortrængning bliver rystet i mødet med svensk. Når vi på dansk bruger eller hører ordene *hakkebøf*, *lommeør-*

klæde, trædepuder osv. oplever vi dem ikke i deres betydningsmæssige delelementer, men når vi ser de svenske ord *pannbiff, näsduk, trampdynor* kan vi ikke undgå at opdele disse sammensætninger - vi synes det er meget malende beskrivelser. Men dansk er ligeså malende - i overensstemmelse med sprogkontrakten oplever vi det blot ikke.

Det er en meget udbredt fejl at tro at andre sprog er mere poetiske og malende end ens modersmål. Fejltagelsen skyldes - som det er fremgået - at vi ifølge sprogkontrakten, altså i kommunikationens interesse, ikke oplever de faste billeder i vort modersmål. Hvis vi gjorde det ville der ske alt for mange sammenstød af den ovennævnte art.

Noget af det allersværeste - og måske i sidste instans umulige - ved at lære et fremmedsprog er at ryste disse første-oplevelser af sig, at acceptere fortrængningen. Udlændinge der lærer dansk vil ofte opleve fx ordet *afsløre* som noget med at rive et slør af, *tiltrækkende* som noget med at trække hen til sig, *fremragende* som noget med at rage frem. Men det gør vi danskere jo overhovedet ikke.

Svensk er vejen til indsigt

Sprogets hemmelighed består altså i at det skjuler sin teknik, sin konstruktion. Vi skal bare opleve det færdige resultat - ikke hvordan sproget er kommet frem til det. Dette er kernen i de to fortrængninger. På et andet felt er det samme proces Goethe taler om:

»Man merkt die Absicht und wird verstimmt.«.

Ved **SPROGETS OPLEVELSESMÆSSIGE UNDERTRYKKELSE** forstår jeg således det forhold at selve sprogevn, dette at kunne (et) sprog, er udtryk for en fortrængning, en bortskubben fra den umiddelbare oplevelse af dels de lydlige elementer, dels de betydningsmæssige delelementer: Sproget sletter alle spor! Når vi taler oplever vi **KOMMUNIKATIONS-HENSIGTEN**, ikke hvordan denne er skabt.

Vi kan forstå dette helt klart ved at sammenligne min oplevelse af svensk med en svenskers oplevelse af svensk. Forskellen er at jeg opløser fortrængningerne, at jeg har **SPROG-OPMÆRKSOMHED**. Vi kan da helt

matematisk slutte at sprogkontrakten går ud på at undertrykke denne opmærksomhed. For det er jo klart at det hører med til det svenske sprogs eksistensmåde at blive oplevet som en svensker gør det, mens min oplevelse er kunstig og unaturlig og fremmed for svensk sprogbevidsthed. På denne måde kan det at beskæftige sig med svensk næsten ikke undgå at resultere i vigtige sproglige indsigter.

I det hele taget er det en fantastisk mulighed for en dybere forståelse af sprogets væsen at tale et sprog **HVORAF EN NÆRT BESLÆGTET FORM FUNGERER SOM RIGSMÅLSNORM I ET SELVSTÆNDIGT SPROGSAMFUND**. Når vi oplever sprogafvigelser indenfor vort modersmål, altså indenfor en

og samme overnorm - som fx i dialekter og sociolekter - forekommer de os grimme, urigtige, sløsedede osv. De fremstår som fejl eller mærkværdigheder der endog undertiden kan tolkes som symptomer på de talendes manglende begavelse, sådan som det viser sig i sprogrigtighedens argumentationsformer. Men når vi møder præcist de samme typer i et nordisk nabosprog må vi acceptere at vi da ikke kan drage sådanne konklusioner. Vi kan ikke afskrive svensk som det rene for-dærv, fordi det tilsyneladende bytter om på kønnene: på svensk hedder det *ett krig, ett finger, ett ljud* og *ett ting*, mens det omvendt hedder *en dikt, en bild* og *en människa*. Vi kan umiddelbart synes det lyder mærkværdigt med svensk *Det är jag* i stedet for *Det er mig*, men vi ved godt at svenskere ikke oplever det sådan. Og hvis vi

tænker nærmere efter kan vi ligefrem nå til at forstå at: det at lære et sprog betyder at lære at opleve det som ikke-mærkværdigt.

Den danske og den svenske løsning

Når man på den måde har åbnet op for tilgangen til et nordisk nabosprog ved ikke at afvise den naturlige oplevelse af dette som underligt, mærkværdigt, men derimod ved at gøre den til emne, kan man gå videre med at holde de to sprog op imod hinanden og blot modtage de sprogindsigter der næsten automatisk er resultatet.

Den danske litterat Paul Rubow siger i din bog "Kunsten at skrive": »Man kan kalde Svensk for en smuk, men mindre elegant Løsning af det samme sproglige Problem som Dansk«. Det med det elegante må stå

for hans egen regning. Det vigtige er her at han har ret i at svensk er **DANSK - SOM DET LIGESÅ GODT KUNNE HAVE VÆRET!** Hvis vi ser på følgende sammenligninger: *skosnöre/snørebånd, sockerdricka/sodavand, glasögon/briller, aning/anelse, äga rum/finde sted, kruk-väkt/potteplante, kattunge/killing, matsedel/spisekort, målvakt/målmand* osv. oplever vi nok de svenske konstruktioner som påfaldende og mærkværdige. Men ovenfor har vi jo med al tydelighed set hvordan og hvorfor denne mærkværdighed forsvinder og ligger i vores udenforstående oplevelse. Tilbage står erkendelsen af at svensk har valgt andre muligheder end dansk. Ved at se på svensk kigger vi sproget i kortene, vi oplever sprogets VALG. Dansk har bare foretaget nogle andre valg, men de svenske alternativer kunne sagtens have fungeret på dansk. Vi får altså en umiddelbar forståelse af at et sprog er en mekanisme der har nogle opgaver at løse og kan gøre dette på forskellig måde. Teoretisk kan vi få samme erkendelse ved at studere den historiske udvikling bag ordene i andre nationalsprog. Alle sprog har et ord for 'måne'; det latinske *luna* er afledt af *lux* og betød oprindeligt den der lyser, det nordiske *måne* betød oprindeligt den der måler (nemlig: tiden). Eller man kan sammenligne tilblivelsen af forskellige sprogs betegnelser for 'penge': fransk *l'argent* (opr. = 'sølv'), tysk *Geld* (opr. = 'det der gælder, det som har værdi'. Sml. dansk *gæld*), engelsk *money* (samme ord som dansk *mønt*, betegnet efter det romerske møntværksted der havde til huse i et tempel til egnet gudinden *Juno* med tilnavnet *Moneta* = 'den huskende, den påmindende'). Det danske *penge* er et låne-

ord af omdiskuteret oprindelse.

Men forskellen på de internordiske sprogsammenligninger og de fremmedsproglige ordhistorier er at de sidstnævnte ikke på samme måde kan opleves som realistiske muligheder af en dansker. Omvendt gør dette forhold at vi har lettere ved at studere disse helt fremmede sprog - de forstyrrer ikke på samme dybe måde vor sprogfølelse. Den måde de fremmede sprog konfronterer os med Sprogets Hemmelighed på - for det gør naturligvis også de - er ikke så faretruende, ikke så nærgående. Svensk ryster modersmålets skrårøghed, sætter spørgsmålstejn ved dets absolutte status.

Sprogets dynamik

Via svensk kommer vi direkte ind i sprogets dynamik, ser de givne sprogformer som resultatet af mangfoldige påvirkninger og "overvejelser", løsningsforslag der er blevet prøvet og forkastet. Nogle gange har svensk og dansk bevaret hvert sit ord fra det oldnordiske grundprog: *hotal>true, varg/ulv, granne/nabo, trädgård/have*. Andre gange har svensk lånt udefra hvor dansk har beholdt det nordiske - *trottoar/fortov* - eller omvendt svensk har bevaret det gamle mens dansk har lånt - *börja/begynde*. Undertiden har de to sprog lånt af hinanden. Fra svensk til dansk er fx kommet: *gøremål, mod-svarighed, målsætning, sløjde, tilgode-se*, og fra dansk til svensk: *avstickare, betuttad, eftermäle, hänsyn, levebröd* osv.

Grammatik er også et oplagt område at gøre sådanne kontrastive nærstudier i. Skoleelever morer sig tit ved at lave ordrette, bogstavelige oversættelser (Mark Twain har også gjort det), og det er faktisk en meget effek-

tiv sprogpädagogik der især er velegnet indenfor nært beslægtede sprog som de nordiske. Ved at sammenholde ensbetydende sætninger og udtryk i dansk og svensk kommer man direkte ind på de forskellige elementer og planer i sprogets struktur, lige fra ortografi og fonetik til semantik, grammatik og sproghistorie. Og når man, således som jeg har skitseret det, har gennemskuet den umiddelbart oplevede mærkværdighed, får man på denne måde et instruktivt blik ind i sprogets værksted. Det er fx klart at det spændende lingvistiske fænomen: IDIOMATIK (dvs. det jeg i denne artikel har kaldt betydningsmæssig fortrængning) er et oplagt emne i denne sammenhæng. Det frembyder en tydelig illustration af hvordan sprogets veje går på kryds og tværs. Således kan jeg fx lære mig at *sankthans* hedder *midsommar* på svensk. Men det gør det bare ikke altid; dansk *sankthansorm* kan ikke oversættes ordret til svensk, det hedder *lysmask*.

Helt tydeligt er fænomenet hvor fællesnavne bliver til egennavne; her forsvinder den indre, sprogligt markerede betydning i endnu højere grad. Vi kan langt lettere bruge egennavnet *Kierkegaard* uden at associere til de formelle orddele end ved det enslydende fællesnavn *kirkegård*. Denne væsentlige forskel belyses helt klart ved sprogsammenligning og oversættelse. *Kirkegård* hedder på svensk *kyrkogård*, på tysk *Friedhof*, på engelsk *churchyard* osv., men *Kierkegaard* hedder på alle disse sprog *Kierkegaard*. Jf. i denne sammenhæng vor mærkværdighedsoplevelse af alle de tilsyneladende underlige navne som tyskerne kan finde på at have *-Schumacher* osv.

At slå op i en svensk-dansk ordbog under *natvogn* og finde det oversat til *renhållningsvagn som kör på natten* kan også danne udgangspunkt for mange interessante overvejelser om sprog og virkelighed og om hvad man kunne kalde betydningsmæssig kompression (fagterm: *kodabilitet*). Og bare det at kigge på stavemåder som svensk *byro*, *reservoar* osv. - og samtidig betænke at det svenske samfund fungerer endda! - er en frugtbar indledning til en retskrivningsdebat. Og ikke mindst giver det en fundamental underminering af den sproglige etnocentricitet - det der er kaldt GLOTTOCENTRICITETEN - at opleve de stilistiske forskelle: hvordan et og samme ord på det ene sprog kan være almindeligt og neutralt og på det andet gammeldags eller dialektalt, fx *kanske*.

Den her fremsatte sprogpädagogik kan altså endda give en helt SPROGTERAPEUTISK indsigt: nemlig at det vi tager for givet, det vi oplever som det eneste rigtige blot er én mulighed ud af mange. Det er en sund oplevelse - ikke kun indenfor det sproglige.

Nuvel. Alle disse sproglige indsigter og forståelser kan man naturligvis godt komme til uden at inddrage svensk. Det kræver bare lidt mere energi. Og det kræver en evne til at kunne løsrive sig fra sine sprog-vaner og iagttage med forudsætningsløs undren. Det er svært med noget der er så tæt på hele vores identitet og oplevelsesapparat som sproget. Det er ulige lettere at se på svensk med friske øjne, ja det er ikke til at undgå.

Lars Henriksen (f. 1945),
cand.mag. i dansk og sprogpsykologi,
Aalborg Universitetscenter.

Forår og efterår

Ordene *sommer* og *vinter* hører forståeligt nok til de ældste lag i sproget. Der har simpelt hen altid været brug for at kunne tale om de helt grundlæggende livsvilkår som årstiderne og deres skiften er. Ordene *sommer* og *vinter* er derfor ikke ord der er lånt fra fremmede sprog.

For årstiderne mellem *sommer* og *vinter* har vi ordene *vår* og *høst*. Eller rettere sagt: vi havde dem. *Vår* og *høst* er de gamle nordiske ord. Det er dem der brugtes i oldnordisk og som stadig bruges i de andre skandinaviske sprog.

I dansk er vi jo gået over til *forår* og *efterår*. *Forår* er det ældste ord, og det er dannet efter tysk mønster allerede før år 1600; det betyder bare 'den tidlige del af året'. Ud fra dette ord dannede man så i dansk - og uden tysk inspiration - *efterår*, men dette ord bliver først almindeligt i løbet af 1700-tallet.

Det er meget mærkeligt at disse nykonstruktioner kunne udkonkurrere de gamle ord *vår* og *høst*, og jeg synes det er et tab for sproget. *Vår* og *høst* er smukkere ord end de underlig pedantiske almanakgloser *forår* og *efterår*. Det er blandt andet fordi *forår* og *efterår* kun betegner årstiderne som overgange eller mellemspil mellem *sommer* og *vinter*, mens *vår* og *høst* sammen med *sommer* og *vinter* giver os fire ægte årstider, lige vigtige og gode. Yderligere er der det at *vår* og *høst* er ord der forstås langt bedre i nordisk sammenhæng.

Vår og *høst* om årstiderne bruges nu kun i fjanter og tuttenuttet bagsidejournalistik. Ellers må man til den ældre poesi for at finde og opleve ordene.

Hvis jeg troede det kunne nytte noget, ville jeg slå et slag for at vi hentede de to ord tilbage til hverdagen.

EH

